

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه‌ی دوره‌ی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عربی

عنوان:

**سیر تحول معنایی واژه‌ی «عفو»
و واژه‌های متقارب المعنی با آن
در ادبیات عصر جاهلی و قرآن کریم**

استاد راهنما:

دکتر حیدر محلاتی

استاد مشاور:

دکتر زین العابدین فرامرزی

نگارنده:

مریم رضوی حق گو

زمستان ۱۳۸۹

تقدیم:

به جان هستی و قلب تپنده‌ی آسمان و زمین، او که با نفس مسیحایی‌اش در جان
مردده‌ی زمین خواهد دمید؛ او که قرآن ناطق است: مهدی موعود.
به آستان کریمه اهل بیت حضرت فاطمه معصومه (س) که همواره وجودش راه-
گشای مشکلاتم بوده است.
به پدر و مادر عزیزم؛ آن‌ها که سوختند تا من جان بگیرم، آن‌ها که دستان گرمشان
در طول زندگی گرمابخش دستان سرد من است.

سپاسگزاری:

حمد و سپاس خدای را که توفیق کسب دانش و معرفت به ما عطا فرمود. سپاس بیکران خود را تقدیم می‌دارم به همه‌ی استادان گرانقدر که از ابتدا تاکنون در محضر آنان شاگردی کرده‌ام.

از استادان گرامی جناب آقای دکتر حیدر محلاتی به عنوان استاد راهنما و جناب آقای دکتر زین العابدین فرامرزی به عنوان استاد مشاور پایان‌نامه، به خاطر راهنمایی‌ها و ارشادات ارزشمندشان تشکر و قدردانی می‌کنم.

چکیده

گرچه سرشت دین، خدایی است اما از آن رو که مخاطبش انسان است، در تفهیم ادراک ها و آرمان های خود ناگزیر از استخدام همان ابزار بشری یعنی واژه هاست. تغییر معنی واژگان بخشی از جوانب تحول زبانی است. به دنبال انقلاب عظیمی که قرآن کریم در صدر اسلام به وجود آورد، تحولی وسیع در معانی واژگان پدیدار شد که این تحول در پی دگرگون شدن مجموعه‌ی ارزش ها و جایگزینی ارزش های نو است، با تحول ارزش‌ها در صدر اسلام، در واژه-ی «عفو» نیز تحول معنایی رخ می دهد که تحول معنایی این واژه و واژه های متقارب المعنی با آن موضوع این تحقیق قرار گرفت. هدف از این تحقیق تبیین ضرورت بررسی تحول معنایی واژگان؛ برای درک معنای صحیح آن در ترجمه‌ی قرآن است و این که بدون این امر ترجمه‌ی صحیح امکان پذیر نیست.

مطالب این پایان نامه بدین شرح است:

فصل اول شامل کلیاتی پیرامون علم معنی شناسی است.

فصل دوم به بیان معانی واژه‌ی عفو در قاموس‌ها و ادبیات عصر جاهلی و قرآن اختصاص داده شده است.

در فصل سوم نیز معنای واژگان متقارب المعنی با واژه‌ی عفو، جمع‌آوری و مقایسه و تحلیل شده است که البته روش این پژوهش به صورت تحلیلی و تطبیقی انجام شده است.

در نهایت پس از بررسی تحول معنایی این واژگان از دوری جاهلی تا صدر اسلام مشخص گردید، واژه‌ی «عفو» و واژه‌های متقارب المعنی با آن، گسترش معنایی پیدا کرده و در حوزه‌ی معنایی ارزش‌های اخلاقی قرار گرفته‌اند.

واژگان کلیدی: تحول معنایی، عفو، صفح، غفران

فهرست مطالب

مقدمه	۱
هدف از تحقیق	۱
سوالات تحقیق	۲
سؤال اصلی:	۲
سوالات فرعی:	۲
پیشینه‌ی پژوهش در موضوع	۲
روش و مراحل انجام کار	۳
فصل اول: کلیات	۵
۱- تعریف علم معنا شناسی	۶
۲- جایگاه معنی شناسی در زبان شناسی	۸
۳- واحدهای مطالعه‌ی معنی	۹
۴- انواع معنا	۹
۶- تحول معنایی	۱۱
۷- تاریخچه‌ی بررسی تحولات معنایی	۱۲
۸- عوامل مؤثر در تحول معنایی	۱۳
الف- احساس نیاز به واژگان جدید	۱۳
ب- تأثیر تحول اجتماعی و فرهنگی	۱۳
ت- اختلاف در طبقات اجتماعی	۱۴
ث- گذر زمان از قدیم تا به امروز	۱۴

- ج- انتقال واژه از یک زبان به زبان دیگر..... ۱۴
- ح- تغییر ارزش ها در نسلی نسبت به نسل پیشین..... ۱۵
- خ- انتقال معنی واژه های پدیده های ناخوشایند..... ۱۵
- د- انتقال از معنی حقیقی به معنی مجازی..... ۱۵
- ذ- تغییر معنی واژه با تغییر عناصر و وظایف آن واژه..... ۱۵
- انواع تغییرات معنایی..... ۱۷
- ۹- رویکردهای تغییرات معنایی..... ۱۸
- الف- انتقال معنای واژگان از معنای حسی به معنوی..... ۱۹
- ب- انتقال معنای واژگان از عام به خاص..... ۲۱
- ت- انتقال معنای واژگان از خاص به عام..... ۲۱
- ث- انحطاط معنا..... ۲۱
- ج- تکامل معنا..... ۲۱

فصل دوم: سیر تحول معنایی واژه ی «عفو» و مشتقات آن..... ۲۳

- ۱-۱- معنای واژه ی «عفو» در عصر جاهلی..... ۲۴
- ۱-۱-۱- قال المرقش:..... ۲۴
- ۱-۱-۲- قال السموأل:..... ۲۵
- ۲۵..... أبو
- ۱-۱-۴- قال زهیر:..... ۲۵
- ۱-۱-۵- أيضاً قال:..... ۲۶
- ۱-۱-۶- قال زهیر:..... ۲۶
- ۱-۱-۷- قال حطیئة:..... ۲۶
- ۱-۱-۸- قال حمیدبن ثور:..... ۲۷
- ۱-۱-۹- تمیم بن مقبل میگوید:..... ۲۷
- ۱-۱-۱۰- حسان بن ثابت میگوید:..... ۲۷
- ۱-۲- معنای قاموسی واژه ی عفو..... ۲۹

- ۲۹-۱-۲-۱- اصل معنای واژه ی «عفو»..... ۲۹
- ۲۹-۱-۲-۱- نظر کسانی که اصل واژه ی «عفو» را به معنای «ترک» میدانند. ۲۹
- ۳۱-۲-۱-۲-۱- نظر کسانی که اصل واژه ی «عفو» را به معنای «محو و طمس» می دانند. ... ۳۱
- تفسیر ۳۲
- ۳۴-۱-۲-۱- اصل معنای «عفو»: قصد گرفتن چیزی ۳۴
- ۳۵-۱-۲-۱- اصل معنای عفو : چشم پوشی و عدم توجه ۳۵
- ۳۶-۲-۲-۱- معانی دیگر واژه ی «عفو» ۳۶
- ۳۶-۱-۲-۲-۱- بهترین قسمت مال/برگزیده از هر چیز که به آسانی به دست بیاید. ۳۶
- تفسیر ۴۱
- ۴۵-۲-۲-۲-۱- کهنگی/افرسودگی ۴۵
- ۴۷-۳-۲-۲-۱- زیاد شدن ۴۷
- ۴۹-۴-۲-۱- کرهی الاغ ۴۹
- ۵۰-۲-۲-۱- باب عافیة ۵۰
- ۵۲-۶-۲-۲-۱- باب استعفاء ۵۲
- ۵۴-۳-۱- معانی واژه ی «عَفُو» در قرآن کریم ۵۴
- ۵۴-۱-۳-۱- گذشت ۵۴
- ۷۴-۲-۳-۱- صرف نظر کردن ۷۴
- ۷۹-۳-۳-۱- زیاد شدن ۷۹
- ۸۰-۴-۳-۱- مازاد نیازمندی ۸۰
- فصل سوم: سیر تحول معنایی واژه های متقارب المعنی با واژه ی «عفو»** ۸۲
- ۸۳-۱-۲- معانی واژه ی «صفح» در دوره ی جاهلی ۸۳
- ۸۳-۱-۱-۲- صرف نظر کردن ۸۳
- ۸۴-۲-۱-۲- شمشیرهای پهن ۸۴
- ۸۴-۳-۱-۲- پهنای صورت ۸۴
- ۸۵-۴-۱-۲- تخته سنگ ۸۵

- ۲-۲- معنای قاموسی واژه‌ی «صفح» ۸۵
- ۲-۲-۱- پهنای هر چیز ۸۶
- ۲-۲-۲- بخشش و گذشتگی ۸۷
- ۲-۲-۳- ورق زدن /نگاه کردن ۸۹
- ۲-۲-۴- روی برگرداندن ۸۹
- ۲-۲-۵- شترهایی با کوهان بزرگ ۹۰
- ۲-۲-۶- دست دادن ۹۰
- ۲-۲-۷- پشت رو ۹۰
- ۲-۲-۸- رد کردن ۹۱
- ۲-۲-۹- جام شراب ۹۱
- ۲-۲-۱۰- ماده شتر کم شیر ۹۱
- ۲-۲-۱۱- سنگ پهن و نازک ۹۲
- ۲-۲-۱۲- چیز پهنی که یک سر ندارد/چیز پهن چند پهلو ۹۲
- ۲-۲-۱۳- از نام های آسمان ۹۲
- ۳-۲- معانی صفح در قرآن ۹۳
- ۳-۲-۱- گذشت بدون ملامت ۹۳
- ۳-۲-۲- بازداشتن و منصرف ساختن قرآن ۹۴
- ۳-۲-۳- روی گرداندن ۹۵
- ۳-۲-۴- معانی واژه ی «غفر» در دوره ی جاهلی ۹۶
- ۳-۲-۱- پوشش خطا و گذشت از آن ۹۶
- ۳-۲-۲- موریزه ی روی پیشانی ۹۷
- ۳-۲-۴- زرهی که زیر کلاهخود می پوشند ۹۷
- ۳-۲-۴- بزغاله‌ی نر بزکوهی ۹۸
- ۵-۲- معنای قاموسی واژه‌ی «غَفَر» ۹۸
- معانی دیگر واژه ی «غَفَر» ۹۹
- ۲-۵-۱- بخشش خداوند نسبت به بندگان: ۹۹

- ۲-۵-۲- زرهی که زیر کلاه خود می پوشند..... ۱۰۱
- ۲-۵-۳- قطعه ای که جای حرکت تیر است..... ۱۰۱
- ۲-۵-۴- روسری زنانه..... ۱۰۲
- ۲-۵-۵- پوشاندن کالا..... ۱۰۲
- ۲-۵-۶- پوشاندن کثیفی..... ۱۰۲
- ۲-۵-۷- موی داخل گوش..... ۱۰۳
- ۲-۵-۸- ابر متراکم..... ۱۰۳
- ۲-۵-۹- سیخ شدن کرک و پرز جامه..... ۱۰۳
- ۲-۵-۱۰- مو ریزه..... ۱۰۴
- ۲-۵-۱۱- جمعیت زیاد..... ۱۰۴
- ۲-۵-۱۲- بهبود بیماری..... ۱۰۴
- ۲-۵-۱۳- صمغ درخت خار..... ۱۰۵
- ۲-۵-۱۴- بزغاله نر بزکوهی..... ۱۰۵
- ۲-۵-۱۵- فزونی در نعمت و فرزندان..... ۱۰۶
- ۲-۶-۶- معنای واژه ی «غفر» در قرآن..... ۱۰۶
- ۲-۶-۱- آمرزش خداوند باعث قرار گرفتن در زمره ی گرامی شدگان..... ۱۰۶
- ۲-۶-۲- گذشت نتیجه ی صبر است..... ۱۰۷
- ۲-۶-۳- در کنار ایمان و عمل، بازهم باید چشم امید به رحمت و غفران الهی داشت..... ۱۰۸
- ۲-۶-۴- نعمت های بهشت به همراه بخشش خطاها نوید مؤمنان است..... ۱۰۹
- ۲-۶-۵- قوانین تخفیفی جلوه ای از مغفرت و رحمت الهی..... ۱۱۰
- ۲-۶-۶- تغییر دهنده ی وصیت باطل مورد مغفرت و رحمت الهی قرار می گیرد..... ۱۱۱
- ۲-۶-۷- مورد آمرزش قرار گرفتن مشرکان در صورت خودداری از جنگ..... ۱۱۲
- ۲-۶-۸- طلب آمرزش باعث آمرزش می شود..... ۱۱۳
- ۲-۶-۹- ایمان به خدا و هجرت و جهاد در راه او منشأ آمرزش و رحمت..... ۱۱۴
- ۲-۶-۱۰- گذشت نسبت به قسم های لغو..... ۱۱۵
- ۲-۶-۱۱- گذشت از قسم ایلاء..... ۱۱۶

- ۱۱۶-۶-۲-۱۲-آمزش مخالفت بندگان با احكام الهی.....
- ۱۱۸-۶-۲-۱۳-بخشش خداوند سبب نزدیکی به او می شود.....
- ۱۱۹-۶-۲-۱۴-ترک و سرزنش پس از توبه.....
- ۱۱۹-۶-۲-۱۵-آمزش بندگان تنها به دست خداست.....
- ۱۲۰-۶-۲-۱۶-تجویز ازدواج با کنیزان مظهر آمزش و رحمت الهی.....
- ۱۲۲-۶-۲-۱۷-عدم تمایل به گناه،سبب آمزش است.....
- ۱۲۳-۶-۲-۱۸-بسته نبودن راه توبه جلوه ای از آمزش خداوند.....
- ۱۲۴-۶-۲-۱۹-قبول توبه نتیجهی مغفرت الهی.....
- ۱۲۵-۶-۲-۲۰-تشویق به توبه برای آمزش بندگان است.....
- ۱۲۵-۶-۲-۲۱-توأم بودن آمرزیدگی خداوند به همراه بخشش نعمت.....
- ۱۲۶-۶-۲-۲۲-پذیرش مؤمنان هرچند که خطاکار باشند جلوه ای از.....
- ۱۲۷-۶-۲-۲۳-قوانین تخفیفی جلوه ای از آمزش و رحمت الهی.....
- ۱۲۹-۶-۲-۲۴-گذشت از خطاهای کافران در صورت قبول اسلام.....
- ۱۳۰-۶-۲-۲۵-آمزش مشرکان در صورت توبه و اقامه‌ی نماز و پرداخت.....
- ۱۳۱-۶-۲-۲۶-باز بودن درهای توبه برای مشرکان جلوه ای خاص از.....
- ۱۳۳-۶-۲-۲۷-قبول عذر معذوران از رفتن به جنگ جلوه ای آمزش و.....
- ۱۳۴-۶-۲-۲۸-مورد بخشش قرارگرفتن بادیه نشینان به خاطر ایمان و.....
- ۱۳۵-۶-۲-۳۰-امید خطاکاران به قبول توبه یشان جلوه ای از آمزش.....
- ۱۳۶-۶-۲-۳۱-آمزش خداوند منشأ آسان گیری در تکلیف بر بندگان.....
- ۱۳۸-۶-۲-۳۲-آمزش خداوند نسبت به خطاهای گذشته.....
- ۱۳۹-۶-۲-۳۳-طلب آمزش پیامبر برای زنان سبب آمزش آنان میشود.....
- ۳۴-۶-۲-امید به خدا در تبدیل دشمنی به دوستی با آمزش گناهان گذشته
- ۱۳۹-۶-۲-مشرکان.....
- ۱۴۰-۶-۲-۳۵-آمزندگی خداوند نسبت به فقرا در صورت عدم توانایی پرداخت صدقه.....
- ۱۴۱-۶-۲-۳۶-نور الهی به همراه آمزش اجر مؤمنان است.....

- ۲-۶-۳۷- ایمان قلبی به خدا و پیامبر باعث آمرزش است..... ۱۴۳
- ۲-۶-۳۸- صرف نظر کردن از کارهای گذشته سبب آمرزش..... ۱۴۴
- ۲-۶-۳۹- دوستی اهل بیت زمینی دریافت آمرزش الهی..... ۱۴۵
- ۲-۶-۴۰- آمرزش کسانی که از خدا طلب آمرزش دارند و به مغفرت او آگاهند..... ۱۴۷
- ۲-۶-۴۱- آمرزش الهی باعث می شود پاداشی افزون بر شایستگی دریافت کنند..... ۱۴۸
- ۲-۶-۴۲- آمرزش الهی علی رغم ناسپاسی..... ۱۴۹
- ۲-۶-۴۳- جایگزین نیکی به جای بدی سبب آمرزش..... ۱۴۹
- ۲-۶-۴۴- طلب آمرزش پیامبر سبب آمرزیده شدن..... ۱۵۰
- ۲-۶-۴۵- آمرزش گناهانی که مجبور به آن بودید..... ۱۵۲
- ۲-۶-۴۶- آمرزش در صورت توبه و اصلاح کارهای گذشته..... ۱۵۳
- ۲-۶-۴۷- طلب ابراهیم از خدا برای آمرزش معاندان..... ۱۵۴
- ۲-۶-۴۸- آمرزش الهی مقدمه ی دریافت رحمت الهی..... ۱۵۵
- ۲-۶-۴۹- آمرزیدن مؤمنان بیتعصب..... ۱۵۶
- ۲-۶-۵۰- سازش در ناسازگاری ها سبب آمرزش است..... ۱۵۷
- ۲-۶-۵۱- نوید خداوند به آمرزش نسبت به گناهان گذشته..... ۱۵۸
- ۲-۶-۵۲- طلب آمرزش سبب آمرزش است..... ۱۵۸
- ۲-۶-۵۳- آمرزش نسبت به کسانی که در راه خدا مهاجرت کنند..... ۱۵۹
- ۲-۶-۵۴- آمرزش پاداش مجاهدان..... ۱۶۱
- ۲-۶-۵۵- آمرزش خدا باعث می شود حکم قانونش عطف به گذشته..... ۱۶۲
- ۲-۶-۵۶- گذشت و نادیده گرفتن رفتار و گفتار مشرکان..... ۱۶۳
- ۲-۶-۵۷- گذشت هنگام بخشش..... ۱۶۴
- ۲-۷- پژوهشهای در فروق الفاظ متفارب المعنی..... ۱۶۵
- ۱-۷-۱- تفاوت ترادف و تقارب معنایی..... ۱۶۵
- ۲-۷-۲- فروق الفاظ «عفو»، «صفح»، «غفران»..... ۱۶۷
- ۲-۷-۳- صفات الهی مرتبط با واژگان «عفو»، «صفح»، «غفران»..... ۱۶۸

اختلاف عفو و مغفرت: ۱۶۹

اختلاف صفح و غفران: ۱۷۰

نتایج بحث ۱۷۱

فهرست منابع ۱۷۴

ضمیمه ۱۸۰

۱-۱- معنای واژه ی «عفو» در ادبیات دوره ی قبل از اسلام ۱۸۰

۱-۲- معانی قاموسی واژه عفو: ۱۸۰

۱-۳- معنای واژه ی عفو در قرآن ۱۸۳

۱-۴- معنای واژه ی «صفح» در ادبیات دوره ی قبل از اسلام ۱۸۸

معنای واژه ی صفح در قرآن ۱۸۸

مقدمه

بشر از زمان پیدایش در زمین، همواره برای برآوردن نیازهای خویش از وسیله‌هایی سود می‌جسته است این ابزارها گاه نیازهای مادی او را برآورده می‌ساخته‌اند و زمانی او را در نیل به اهداف معنوی یاری می‌داده‌اند از مهم‌ترین این ابزارها که کاربردی دو بعدی داشته، زبان است. واژه‌ها وسیله‌ی بیان و رفع نیازهای مادی و نیز وسیله‌ی ای برای رفع یکی از بزرگترین نیازهای معنوی او یعنی ایجاد ارتباط و تفاهم با دیگران، انتقال ادراک‌ها تمایلات و خواسته‌های او بوده‌اند؛ از این‌رو زبان اساس همه‌ی فعالیت‌های فرهنگی است و می‌تواند بهترین راهنما برای شناخت جوامع بشر باشد.

علم معنی‌شناسی که به مطالعه‌ی علمی معنا می‌پردازد و یکی از علوم نوپای زبان‌شناسی است، جایگاهی مهم در مطالعات زبان‌شناسی دارد و همان‌طور که می‌دانیم میدان بررسی معنا با روی کار آمدن علم معنی‌شناسی در عصر معاصر تغییراتی بس شگرف یافته و با حوزه‌های جدیدتری پا به دنیای معنی‌شناسی گذاشته است و مقوله‌ی «تحول معنایی» نیز یکی از مباحث مهمی است که در علم معناشناسی مطرح می‌گردد. در این راستا به دلیل علاقه‌ی وافر به پژوهش درباره‌ی واژه‌های زبان عربی، تحقیق حول محور معانی واژگان متمرکز شد و با توجه به این که تحقیق و پژوهش در مورد قرآن، کاری پایان‌ناپذیر و در عین حال ارزشمند است؛ این مهم موجب شد تا مسأله‌ی تحقیق در مورد موضوعی قرآنی انتخاب شود. از آنجا که شعر جاهلی دیوان عرب و حکایت‌گر آداب و اخلاق و تقالید آن‌هاست و بدون بررسی آن نمی‌توان تأثیر قرآن را بر زندگی اعراب درک نمود؛ لذا حیطة‌ی کار در دو دوره‌ی عصر جاهلی و صدر اسلام قرار گرفت. این نوع مطالعه در علم معنی‌شناسی مطالعه‌ی در زمانی نامیده می‌شود.

هدف از تحقیق

یکی از عمده‌ترین اهداف مورد انتظار این تحقیق بررسی تحول معنایی واژه است که پس از مقایسه‌ی آن با آیات قرآن و تفاسیر متعدد، در نتیجه استنباط‌هایی از آن حاصل می‌شود که این امر برای فهم آیات قرآنی و تفسیر مفاهیم والای آن بسیار حائز اهمیت است همچنین با این طرح، درک و فهم دقیق و عمیق واژه‌های قرآن میسر می‌گردد زیرا در این طرح مسیر تحولی که یک واژه طی کرده و آن گاه در قرآن جای گرفته، بررسی شده است و سعی بر این بود که بدانیم قرآن کریم در ابتدای نزول از کلمات مختلف چه معنایی اراده فرموده

سوالات تحقیق

سؤال اصلی:

۱- سیر تحول معنایی واژه «عفو» و واژه‌های متقارب المعنی با آن در قرآن و نظم و نثر عرب جاهلی از چه قرار است؟

سوالات فرعی:

- ۱- آیا «عفو» در قرآن کریم تنها یک ارزش اخلاقی محسوب می‌شود
- ۲- آیا معانی واژه «عفو» و واژگان متقارب المعنی با آن در قرآن کریم نسبت به عصر جاهلی بیشتر است؟
- ۳- آیا معانی واژه «عفو» و واژگان متقارب المعنی با آن در قرآن کریم نسبت به عصر جاهلی تفاوت دارد؟

پیشینه‌ی پژوهش در موضوع

نو بودن موضوع و در پی آن عدم سابقه‌ی تحقیق در این زمینه، دستیابی نگارنده را به الگویی مشخص مشکل می‌اخت. تنها کتاب «التطور الدلایلی بین لغة الشعر و لغة القرآن الکریم» دارای الگو در این زمینه است که با بررسی این کتاب ملاحظه می‌کنیم عوده خلیل کتاب خویش را در هشت فصل تنظیم می‌کند که عبارتند از:

- ۱- مصطلحات عقیده که شامل لفظ جلاله، اسماء الحسنی و... می‌شود ۲- نمونه‌های بشر در قرآن مانند: مسلم، کافر و... ۳- ارکان اسلام مانند نماز، روزه و... ۴- جهاد و واژه‌های پیرامون آن ۵- مصطلحاتی همچون جنه و نار ۶- صفات دنیا و آخرت ۷- عالم غیب ۸- تعابیر جدید در قرآن مانند فیء، انفال و...

با بررسی شیوه کار مؤلف ملاحظه شد وی در ابتدا به صورت بسیار مختصر و بدون ذکر نظریات مختلف زبان‌شناسان به معنای لغوی کلمه می‌پردازد و سپس معنی اصطلاحی کلمه را در قرآن بررسی می‌کند که باز هم تمام شواهد قرآنی را ذکر نمی‌کند و به ذکر یکی دو مورد بسنده می‌کند. اما در این پژوهش سعی شد علاوه بر ذکر نظریات مختلف علمای لغت همون ازهری، خلیل بن أحمد و غیره و مقایسه‌ی نظریات آن‌ها به زمینه‌های فرهنگی‌ای که باعث تحول معنی می‌شود، اشاره شود. این زمینه‌های فرهنگی در شأن نزول آیات البته تا جایی که برای آیات شأن نزول ذکر شده باشد - بررسی شد. همچنین سعی شد بیشتر شواهد موجود در قرآن به صورت مقایسه‌ای با ابیات شعر جاهلی ذکر گردد.

روش و مراحل انجام کار

روش این پژوهش به صورت تحلیلی و تطبیقی انجام شده است. گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای صورت گرفته است و از فرهنگ‌های مهم و منابع شعر جاهلی به طور اعم و تفسیرهای مختلف به طور اخص استفاده شده است. برای نشان دادن سیر تحول معنایی واژگان این پژوهش، تسلسل معانی را با توجه به اصالت منابع مورد توجه قرار دادیم. ابتدا معانی واژگان را در عصر جاهلی ذکر کرده‌ایم و سپس معنای قاموسی را بیان نمودیم در بیان معنای قاموسی ابتدا اصل معنای واژه با مشخص و سپس سایر معانی به ترتیب اهمیت ذکر شده‌اند و در نهایت معانی به کار رفته‌ی واژه، در قرآن ذکر گردید که با تتبع نظم و تسلسل معانی واژگان، تحول معنایی واژه به صورت تطبیقی بین دو عصر جاهلی و صدر اسلام مشخص گشته است.

در کل مباحث پایان‌نامه در سه فصل مورد تحقیق و بررسی قرار گرفته است

فصل اول، به کلیاتی پیرامون علم معنی‌شناسی و ارتباط آن با سایر علوم، تاریخچه‌ی بررسی‌های تحولات معنایی، رویکردهای این تحولات و غیره پرداخته شده است.

در فصل دوم، پس از ذکر معنای واژه‌ی «عفو» در عصر جاهلی به همراه معنای قاموسی آن، به ذکر معنای واژه «عفو» در قرآن به همراه تفسیر آیات پرداخته شده است.

در فصل سوم نیز که مربوط به واژه‌های متقارب المعنی با «عفو» است، در بخش اول پس از ذکر معنای واژه‌ی «صفح» در عصر جاهلی به همراه معنای قاموسی، معنای این واژه در قرآن بیان شد.

در بخش دوم نیز پس از ذکر معنای واژه‌ی «غفر» در عصر جاهلی به همراه ذکر معنای قاموسی، معنای این واژه در قرآن ذکر شد.

در تفسیر آیات برای فهم بهتر آیه، به روابط و نظم آیات توجه شد در ترجمه‌ی آیات نیز، از ترجمه‌ی آقای «فولادوند» استفاده نمودیم.

در این طرح سعی بر این بوده که بدانیم قرآن کریم در ابتدای نزول از کلمات مختلف چه معنایی اراده فرموده تا این معانی آن گونه که هست فهمیده شود. این فهم درست، ما را بر دست یافتن به ترجمه‌های هرچه صحیح‌تر از قرآن یاری می‌کند. این روش راهی است نو برای یافتن و برطرف کردن غلط‌های موجود در ترجمه‌های فارسی از قرآن کریم و پیشنهاد می‌گردد دیگر واژه‌های قرآنی که بررسی نشده‌اند و فراوان نیز هستند مورد بررسی و تحقیق قرار گیرند. به امید آن که توانسته باشم خدمتی هر چند ناچیز به ساحت مقدس قرآن کریم کرده باشم و خداوند لیاقت خدمتگزاری به کتاب خود را به ماعنایت فرموده باشد.

با توجه به این که عنوان پایان نامه «سیر تحول معنایی واژه ی عفو و واژه های متقارب المعنی با آن در ادبیات عصر جاهلی و قرآن کریم» است و مقوله ی تحول معنایی از مباحث مهم علم زبان شناسی است همان طور که پالمر در کتاب نگاهی تازه به معنی شناسی می-گوید: «تغییرات تاریخی معنی دقیقا حیطة ی کار زبان شناسی تاریخی و تطبیقی است.» بنابراین کلیاتی در مورد معنی شناسی و جایگاه معنی شناسی در زبان شناسی بیان می کنیم و سپس به مقوله ی تحول معنایی می پردازیم. اما قبل از پرداختن به معنا و مفهوم معنا شناسی مناسب است کمی به تاریخچه ی پیدایش این علم بپردازیم و سپس مفهوم معنا شناسی و شاخه های آن را بیان کنیم.

دانش معنی شناسی بنابر گفته ی أحمد مختار یکی از علوم نوپا و جدید زبان شناسی است که از آغاز قرن بیستم به عنوان یکی از زیر شاخه های علم اللغة یا زبان شناسی مطرح شد البته ناگفته نماند که این علم در قرن های گذشته نیز، مورد توجه فیلسوفان، منطقین و زبان شناسان بوده است. به طور مثال فیلسوفان یونان از جمله ارسطو و افلاطون به بررسی رابطه ی بین لفظ و معنای آن که یکی از مباحث زبان شناسی است، می پرداختند و در واقع سابقه ی پژوهش های معنا شناسی به قدمت اندیشه ی بشر می رسد و با پیشرفت و تکامل بشر همراه است.

۱- تعریف علم معنا شناسی

۱. فرانک ر. پالمر، نگاهی تازه به معنی شناسی، (ترجمه ی کوروش صفوی)، چاپ پنجم، (تهران: نشر مرکز، کتاب ماد، ۱۳۷۴ ه.ش)، ص ۳۱

۲. أحمد مختار، علم الدلالة، الطبعة الرابعة، (قاهره: عالم الكتاب، ۱۹۹۳ م)، ص ۱۸

قبل از تعریف علم معنا شناسی اشاره به این نکته ضروری است که با توجه به گسترده بودن حوزه ی بحث، شاید ارائه ی یک تعریف جامع از این دانش کاری دشوار باشد با این وجود در این جا به ارائه ی چند تعریف بسنده می کنیم ایزوتسو در باره ی علم معنی شناسی می گوید:

- «تحقیق و مطالعه ای تحلیلی درباره ی کلمات کلیدی زبان است به منظور آن که سرانجام، جهان بینی قومی شناخته شود که آن زبان را نه تنها همچون وسیله ی سخن گفتن و اندیشیدن بلکه مهم تر از آن همچون وسیله ای برای تصور کردن و تصویر کردن جهانی که آن قوم را احاطه کرده است به کار می برد.»

اکثر زبان شناسان در تعریف معنی شناسی، آن را مطالعه ی علمی زبان می دانند ولی ایزوتسو در تعریف معنی شناسی، فراتر از مطالعه ی علمی معنای می رود و مطالعه ای را معنی - شناسی می نامد که بتواند علاوه بر مطالعه ی علمی زبان تصویری از جهان بینی یک قوم را به ما ارائه دهد.

أحمد مختار درباره ی معنی شناسی چنین می گوید:

«شاخه ای از زبان شناسی است که به بررسی معنی می پردازد و یا به بررسی نشانه ها و علائمی که می توان از آن معنایی را تصور کرد.»

و کوروش صفوی در این باره چنین می گوید:

«مطالعه ی علمی معنی که این مطالعه به توصیف پدیده های زبانی در چهارچوب یک نظام و بدون هیچ پیش انگاری می پردازد»

و در ادامه می افزاید:

«معنی شناسی، بخشی از دانش زبان شناسی به شمار می رود و از اصطلاح

۱. توشیهیکو ایزوتسو، خدا و انسان در قرآن، (مترجم أحمد آرام)، (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۱ ه.ق)، ص ۴.

۲. أحمد مختار: همان، ص ۱۱.

۳. کوروش صفوی: درآمدی بر معنی شناسی، چاپ دوم، تهران: سوره ی مهر، ۱۳۸۳، ص ۲۷.